

Naturen, Darwin och politiken på Victorias tid

"Naturen", i dagligt tal är väl ordet oftast ett honnörsord. Det gäller att leva naturenligt, i överensstämmelse med naturen, att lära känna och sedan följa naturens lagar, att inte uppressa sig mot naturen; vad som är mindre vanligt och samtidigt osympatiskt säger vi vara naturvidrigt eller stridande mot naturen. Men under ett samtal kan man iakttä hur lätt en och samma person glider över på den motsatta linjen. Det gäller att höja sig över naturen, att behärska sin egen natur, att göra naturen människan underdånig och att alltså begagna naturens krafter som redskap för mänsklig vilja. Delvis blir en ordstrid av detta slag möjlig, därför att begreppet natur — som redan de givna exemplen visar — kan användas i helt skilda betydelser, men det finns också en reell motsättning, skilda hållningar mot "naturen", även om ordet fattas på ett bestämt sätt.

De etiska och politiska idéernas historia kan till stor del skrivas — och har för vissa skeden skrivits — med naturbegreppet som centrum. För Thomas Aquinos var Guds och naturens lag en och samma sak; det naturliga gjordes i hans metafysik till det goda. För Hobbes var naturen det ohyggliga tillståndet av "allas krig mot alla", då "människan var en varg mot människan"; hellre ett samhälle vilket som helst än ett naturenligt tillstånd. Locke och den optimistiska naturrätten trodde sig kunna bygga upp samhället eller staten på naturligt givna lagar. Enligt en linje hos Rousseau, som skyntar i liberala, socialistiska, anarkistiska och syndikalistiska åskådningar, var samhällsbyggnaden syndafallet, och det gäller att förstå staten eller göra den så svag som möjligt. För Adam Smith var likaså naturen en gudom, som med sin "osynliga hand" styrde allt till det bästa. Bland de stora framstegstänkarna fanns konstruktörer av olika typ, men ett förhärskande drag var att samhället eller staten kunde, genast eller på ett visst senare utvecklingsstadium, skrotas ner eller försonas med naturen — och så skulle den nya människan komma, naturlig, fri och förnuftig.

Darwin (till vänster) och Huxley. Karikatyrrer i Vanity Fair 1871.

Med darwinismen ändrade naturen karaktär. Perspektivet blev vidare än förut, det kom att omfattas alla levande varelser, och samtidigt blev det som man främst inlade i ordet natur mera konkret och bestämt. Naturen, det var en strid mellan skilda arter av levande väsen som pågått sedan världens begynnelse och som på varje stadium ledde till "the survival of the fittest", "den lämpligaste artens överlevande". Hur skulle man forma en politisk åskådning efter den insikten, eller hur skulle man passa in den insikten i sin politiska åskådning? Darwin själv tycks inte ha tänkt mycket på saken. Han betecknade sig som liberal eller radikal, men stödde inte några politiska åsikter med sin vetenskapliga teori. I hans "Life and Letters" finns knappast ett ord av intresse från den synpunkten. Möjligen bör ett brev till en tysk vän noteras. Attentatet mot kejsar Vilhelm I år 1879 sattes av den konservativa tidningen Kreuzzeitung i samband med Darwins fördärliga inflytande. Darwin skrev: "Vilken fänig idé som man har i Tyskland om sammanhanget mellan socialism och läran

om utveckling genom naturligt urval."

Tydligt är dock att darwinismen — utan grövre feltänkande än vanligt i sådana sammanhang — kunde begagnas av skilda politiska åskådningar. Särskilt i Tyskland, men även i England och på andra håll, blev Darwin åberopad av socialismen: om kampen för tillvaron skulle leda till seger för de bästa, måste alla starta med lika möjligheter. Men socialismens motståndare kunde också bruka Darwin. Urvalet var redan gjort inom nationerna, sade man; de bästa hade segrat, de var just de som hade det bäst. Rastroende nationalist och militarister kunde likaså — och även här gick tyskarna i spetsen — finna argument hos Darwin. Staterna, i likhet med arterna i naturen, skulle genom strid få fram de livsdugligaste folken, liksom de bästa arterna överlevde i naturens kamp; vissa rasers överlägsenhet hade redan utveckligen uppenbarats. Härpå svarade i sin tur andra att kriget ledde till att de bästa inom nationerna dödades och att stora nationer kunde besegra små utan att vara dem kvalitativt överlägsna.

I det viktoriaiska England blev darwinismen främst ett vapen för gammalliberalismen. Henry Maine, en av tidens mest representativa politiska tänkare, talade om "det välgörande privata krig som tvingar en människa att försöka klättra upp på en annans skuldror". Herbert Spencer, än mera berömd och inflytelserik, försvarade i "Människan mot staten" (1884) laissez-faire-systemet mot

Herbert Spencer.

den vid denna tid, under Gladstones andra regering, spirande nyliberalismen. Urvalet av de livsdugliga sker genom strid och tävlan. Om detta urval hindras genom att samhället tar hand om de svaga försämras släktet. Endast om de framgångsrika fritt fick njuta av sin framgång och därmed också gavs tillfälle att i största möjliga utsträckning fortläpa sig och om de misslyckade lämnades att gå under, var ett snabbt framsteg möjligt. Nu sökte man i stället "genom en parlamentslag upphäva en av naturen given lag". "Nu då den välgörande verkan av de lämpligastas fortläpa har inskräppts hos de bildade så att de mer än förr kunde väntas tveka att motverka denna tendens — nu mer än någonsin förr i världens historia gör de allt vad de kan för att främja de olämpligastas fortläpa." Så långt och hårt som i denna förment naturvetenskapliga åskådning hade aldrig kritiken av socialpolitiska åtgärder förut drivits; Bentham och de båda Mill verkar (även bortsett från J S Mills halvt socialistiska period) moderna liberaler vid sidan av Spencer. Men spencerianska tankegångar skyntar ibland även i nutida debatt.

Bland svarsskrifterna är en av D Ritchie, då högt uppskattad, nu sällan nämnd, "Darwinism och politik" (1889). Ritchie påpekade att Darwin skrev om en strid mellan arter, inte mellan människor

lika mycket som "kamp för tillvaron" vara en naturlag för människorna.

Darwinismens verkningar på det allmänna moraliska och intellektuella klimatet under den mellan- och senviktorianska tiden spåras överallt i litteraturen. Hos några författare och handlingens män tycker man sig finna en kombination av föreställningar som är särskilt representativ eller idealtypisk. Tro på en lagbunden, obönhörlig utveckling, som hittills i stort sett också betytt framsteg: människan har formats. Tro på möjligheten för den medvetna människan att samtidigt anpassa sig efter och i någon mån korrigera den naturens lag som hittills varit på en gång okänd och suveränt härskande. En kritisk inställning till religionen, i varje fall till mera fixerade religiösa uppfattningar. Tro på att en eller flera arter (raser) bland människorna är överlägsna de andra genom ett försprång i utvecklingen och att den eller de raserna är kallade att leda världen. Darwinismen blir därmed en viktig beståndsdel i vad man kan kalla humanitär imperialism. En lysande representant för denna form av viktoriansk kompromiss är Winwood Reade. Han är föga känd, men till hans lärjungar hör bland andra två imperiebyggare av första ordningen, Harry Johnston och Cecil Rhodes.

HERBERT TINGSTEN

institutioner och trosföreställningar som har varit förmögna att hålla sig uppe under längre tid... De måste ha varit värdefulla för det samhälle i vilka de varit förhärskande, annars skulle de enligt det naturliga urvalets princip aldrig ha kommit att förbli härskande", skriver han i sin bok om "Naturliga rättigheter". Här får Darwin alltså bli garant för en uppfattning som i andra former framförs hos Burke och Hegel.

Medan de flesta höll på att människorna skulle så att säga hjälpa naturens lag att segra, förklarade Thomas Huxley, Darwins vän och vapendragare, att de skulle strida mot denna lag. Det skedde i den berömda Romanesföreläsningen 1893. Ordet "fit" hade ingen etisk innebörd, betonade Huxley. Samhällsmänniskan, den moraliska människan, måste inte, som det påstods, använda kampen för tillvaron som norm. Tvärtom:

"Låt oss göra klart för oss, en gång för alla, att samhällets etiska framsteg grundas inte på imitation av den kosmiska processen, inte heller på att vi springer vår väg från den, utan på att vi bekämpar den... Jag vågar tro att den stora intellektuella skillnaden mellan äldre tider och vår egen tid ligger i den solida grundval vi nått för hoppet att en sådan strävan skall få ett visst mått av framgång." Det berodde på "förbiseende av dessa enkla tankar att vår tids fanatiska individualism söker tillämpa analogin med den kosmiska naturen på samhället". Denna utmaning mot den omoraliska naturen erinrar om Hobbes, som motiverade staten, och till och med den absoluta monarkin, som värn mot det ohyggliga naturtillståndet. Andra utvecklingstänkare, som Krapotkin, kom till samma etiska konsekvenser som Huxley på en annan väg; "inbördes hjälp" sades

i ett samhälle. Människorna har inte samma möjligheter vid starten, och detta är ytterligare ett skäl mot tillämpning av Darwins resonemang. Är det fråga om en "naturlag", kan den inte upphävas genom en "parlamentslag". Framför allt: med "survival of the fittest" menas inte att de bästa överlever. Det kan vara från vår synpunkt dåliga och i ett annat läge olämpliga egenskaper som gör att en art i ett visst skede förökas och överlever på andra arters bekostnad. Men även Ritchie, liksom de flesta politiska darwinister, fann i den nya läran stöd för ett slags traditionalism, för vördnad gentemot länge bestående företeelser och förhållanden. "Vi måste erkänna det fundamentalt rationella i alla